

Державна політика України у сфері забезпечення інформаційної безпеки людини, суспільства, держави

Аннотація: Согласно стратегии гибридной войны и признакам информационной агрессии как ее составляющей определены такие аспекты противодействия: контроль информационного пространства, предупреждение создания на своей территории негосударственных военных организаций, усиление авторитета государственной власти, эффективная информационная политика.

Ключевые слова: гибридная война, информационная агрессия, информационная безопасность.

Abstract: According to the «hybrid war» strategy and the features of information aggression as its constituent part the article covers such aspects of counteraction: the monitorship of media scene; prohibition of armed non-state actors formation; enhancing the authority of government and army in the country; effective information policy.

Key words: hybrid war, information aggression, information security.

УДК 342.951:351.746.1(477)

ГРИЩЕНКО Ірина Володимирівна

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. На сучасному етапі перед українською державою постає ціла низка викликів як зовнішніх, так і внутрішніх, які становлять загрозу для економічної та інформаційної безпеки, територіальної цілісності, обороноздатності, державного суверенітету. Держава має адекватно реагувати на подібні ситуації, охороняючи відомості, що містять державну таємницю з метою захисту національних інтересів. Ефективне розв'язання цієї проблеми можливе завдяки створенню відповідної системи охорони державної таємниці на основі враху-

вання досвіду міжнародної спільноти і власних надбань на різних етапах державного розвитку України. Отже, на часі вивчення досвіду функціонування системи охорони державної таємниці в Україні з метою актуалізації в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні вивченням інституту державної таємниці, проблем становлення та функціонування системи її охорони в нашій державі на різних етапах займались українські і зарубіжні вчені О. Абадаш [1], В. Артемов [2], О. Ботвінкін [3], В. Сідак [16], О. Шамсутдінов [18],

Methods, means and measures for technical and cryptographic information protection

С. Чертопруд [17] та інші. Проте проблема функціонування державних органів України у сфері охорони державної таємниці, вплив ситуації на міжнародній арені на становлення системи охорони секретної інформації в нашій державі потребує ґрунтовного аналізу.

Метою статті є дослідження історії формування системи охорони державної таємниці на території України в ХХ ст. в контексті міжнародних відносин.

Виклад основного матеріалу. В історії охорони державної таємниці в Україні, на нашу думку, можна виділити кілька основних етапів відповідно до періодизації, прийнятої в історичній науці, в основу якої покладено функціонування державних утворень на українських землях. Перший етап припадає на період кінця ХІХ – початок ХХ ст., він завершується в 1917 році з розпадом Російської імперії. Як зазначає О. Абадаш, до середини ХІХ ст. в Російській імперії (до складу якої входили українські землі), як і в інших країнах світу, не існувало спеціальної системи охорони секретних відомостей, оскільки фактично не було загроз для державної безпеки [1, с. 175]. Проте унаслідок економічного розвитку, боротьби за ринки збуту і джерела сировини загострюється боротьба між провідними країнами світу, а отже, постає необхідність у використанні розвідки і контррозвідки, розробці їх стратегії і тактики. На початку ХХ ст. в Російській імперії охорона державної таємниці перебувала в компетенції Міністерства закордонних справ, Військового ві-

домства і Департаменту поліції. На цей час припадає поява перших законодавчих актів, які передбачали кримінально-правову відповідальність за розголошення секретних відомостей: «Уложення про покарання кримінальні та виправні» 1845 року, «Кримінальне уложення» 1903 року, закон «Про зміну діючих законів про державну зраду шляхом шпигунства в мирний час» від 5 липня 1912 року [18, с. 103]. С. Чертопруд пов'язує подальший розвиток системи охорони державної таємниці в Російській імперії з її участю в Першій світовій війні, яка стала причиною прийняття двох законодавчих актів – «Про затвердження Тимчасового положення про військову цензуру» (указ від 10 липня 1914 року) та «Перелік відомостей і зображень, що стосуються зовнішньої безпеки Росії і її військово-морської та сухопутної оборони, оголошення і поширення яких у пресі, промовах або доповідях, які проголошуються на публічних зібраннях, забороняється на підставі статті 1 розділу 2 Закону від 5 липня 1912 р. і статті 5 Найвищого указу урядуючому Сенату від 20 липня 1914 р.» [17].

Таким чином, початковий етап формування системи охорони державної таємниці в Російській імперії позначився першими заходами, спрямованими на захист секретної інформації (розробка законодавчої бази, уведення цього питання до компетенції органів влади). Водночас відсутність спеціального відомства призводила до того, що всі дії мали хаотичний характер і не забезпечували ефективного захисту державних секретів.

Державна політика України у сфері забезпечення інформаційної безпеки людини, суспільства, держави

Другий етап формування системи охорони державної таємниці в Україні, на нашу думку, припадає на період національно-визвольних змагань 1917–1921 років. Саме в цей час Україна стає суб'єктом міжнародних відносин, а отже бере участь у переговорах, укладає угоди, спрямовані на захист державності, територіальної цілісності. Відповідно виникає низка органів державної влади, які відповідали за ці сфери діяльності. Так, у проголошеному 16 липня 1917 року Центральною Радою II Універсалі йшлося про утворення Генерального Секретаріату – виконавчого органу влади, у складі якого діяло Генеральне секретарство з національних справ, що стало першим зовнішньополітичним відомством України. Українська Народна Республіка (УНР), проголошена 7 листопада 1917 року III Універсалом Центральної Ради, розпочала налагодження контактів з іншими державами: встановлено зв'язки з Францією та Великою Британією. Наприкінці грудня 1917 року українська делегація взяла участь у мирних переговорах у Бресті, за результатами яких підписано перший мирний договір у Першій світовій війні. Уряд Гетьманату Павла Скоропадського, що розпочав свою діяльність 28 квітня 1918 року, продовжив розбудову зовнішньополітичної служби: започатковано роботу українських дипломатичних місій у Румунії, Фінляндії, Швейцарії, Швеції (загалом до 10 держав), проведено зустрічі з двадцятьма повноважними представниками зарубіжних країн (Австро-Угорщини, Болгарії, Грузії, Німеч-

чини, Туреччини, Польщі, Румунії, Фінляндії та інших) [7]. Зі встановленням влади Директорії в грудні 1918 року попередні дипломатичні контакти були розширені: направлено дипломатичних представників до Бельгії, Великої Британії, Греції, Італії, США, відкрито посольства в Естонії, Латвії, Чехо-Словаччині. Делегація УНР взяла участь у Паризькій мирній конференції [7]. Загалом основна мета зовнішньополітичних відомств полягала в забезпеченні визнання України та здобутті міжнародної підтримки в її державницьких прагненнях.

Кожне державне утворення дбало про створення власних органів, які б захищали його від розвідувальної діяльності спецслужб ворога: «Крайовий Комітет оборони нового ладу» – за часів Центральної Ради; «Політичне бюро по справах контррозвідки» – у період Гетьманату; «Державний Інспекторат у військових частинах та інституціях Української Народної Республіки» та «Політичний департамент міністерства внутрішніх справ УНР» за Директорії [16].

Отже, другий етап формування системи охорони державної таємниці був пов'язаний зі спробами розбудови незалежної української держави, важливими напрямками діяльності якої були встановлення міжнародних відносин і захист державних таємниць. Проте, оскільки державні утворення, представлені Центральною Радою, Гетьманатом, Директорією, існували недовго та перебували в стані перманентної війни, то вони не змогли розробити необхідну

Methods, means and measures for technical and cryptographic information protection

законодавчу базу, налагодити ефективну систему захисту секретної інформації, забезпечити повноцінне існування окремих її інститутів.

Початок третього етапу формування системи охорони державної таємниці на території України збігається із більшовицьким переворотом і утворенням Радянського Союзу. Перед більшовиками постала низка викликів, зумовлених як зовнішніми загрозами, так і внутрішньою опозицією, а тому виникла необхідність створення органів державної безпеки, які б усували навіть потенційну небезпеку в межах держави і займалися збереженням секретної інформації. У листопаді 1919 року прийняте «Положення про революційні трибунали», яке встановлювало відповідальність за «розголошення секретних відомостей і документів» [18, с. 103]. Водночас з'явилися органи контррозвідки, що мали перешкоджати розголошенню секретної інформації та протидіяти шпигунській діяльності. Постановою Раднаркому від 7 грудня 1917 року створено Всеросійську надзвичайну комісію по боротьбі з контрреволюцією і саботажем (ВНК). Оскільки в союзних республіках фактично відбувалося дублювання всіх законодавчих актів, то 3 грудня 1918 року Декретом Тимчасового Робітничо-Селянського Уряду України затверджено Всеукраїнську надзвичайну комісію по боротьбі з контрреволюцією, спекуляцією, саботажем та злочинами за посадою, однією з функцій якої став захист секретних відомостей.

З метою перешкоджання витоку секретних відомостей через дру-

ковані видання введено цензуру, а згодом встановлено тотальний контроль над видавничою справою шляхом створення спеціальних органів: у Росії – Головного управління у справах літератури і видавництв при Народному Комісаріаті Освіти РСФРР (6 червня 1922 року), в Україні – Центрального управління у справах друку при Наркоматі просвіти УСРР (11 серпня 1922 року).

Процес охорони державної таємниці в СРСР передбачав визначення секретності інформації й оформлення державних секретів. У постанові ЦК РКП(б) від 1922 року «Про порядок збереження і руху секретних документів» вперше зафіксовано необхідність створення спеціальних частин для організації і ведення секретного діловодства. 5 травня 1921 року при ВНК створено 8 спецвідділ, який координував заходи із захисту державної таємниці. У складі Державного політичного управління України спецвідділ утворено в січні 1924 року [17]. Паралельно здійснювалася робота з упорядкування переліку відомостей, що становили державну таємницю. Уперше такий звід сформовано у 1926 році («Про затвердження переліку відомостей, що за своїм змістом є державною таємницею, яка спеціально охороняється»), проте вони створювалися й надалі: переліки, що мали закритий характер (у 1948, 1956, 1959, 1966, 1980 роках), відкриті для загального відома (у 1947 і 1956 роках) [4, с. 54, 59].

Боротьба зі злочинами, що загрожували охороні державної таємниці, посилилася в роки Другої сві-

Державна політика України у сфері забезпечення інформаційної безпеки людини, суспільства, держави

тової війни. Перед органами держбезпеки поставлено завдання допомагати військовому командуванню і політорганам в охороні військових секретів у Червоній армії, забезпечувати збереження державної і військової таємниці в тилкових районах. Велику роль у гарантуванні державної безпеки, як зазначають дослідники, відіграло введення військової цензури (постанова від 6 липня 1941 року) [2; 3]. 15 листопада 1943 року прийнято Указ «Про відповідальність за розголошення державної таємниці та втрату документів, що містять державну таємницю», який передбачав кримінальне покарання за розголошення державної таємниці, що, на думку С. Чертопруда, було новим у правовій практиці радянської держави [17].

Після закінчення Другої світової війни починається «холодна війна», гонка озброєнь, головними учасниками якої стали СРСР і США, а тому захист секретних відомостей знову відіграє важливу роль у гарантуванні державної безпеки. Для перешкодження витоку інформації ухвалено законодавчі акти, які передбачали кримінальну відповідальність: «Про відповідальність за розголошення державної таємниці і втрату документів, що містять державну таємницю» від 9 липня 1947 року; «Про кримінальну відповідальність за державні злочини» від 25 грудня 1958 року [3, с. 85]. Згодом ці норми увійшли до Кримінального кодексу УРСР 1960 року.

Проте в середині 1960-х років у зв'язку із розвитком науки і техніки чимало секретних відомостей потрап-

ляло до противника в результаті використання технічних засобів збору інформації, тому постала необхідність організації протидії. Систему комплексного захисту від технічної розвідки сформовано на основі двох постанов: «Про заходи щодо посилення режиму секретності» від 1 жовтня 1970 року; «Про протидію іноземним технічним розвідкам» за № 903-303 від 18 грудня 1973 року. Її репрезентувала Державна технічна комісія СРСР з протидії іноземним технічним розвідкам, створена на базі Міністерства оборони і КДБ [6]. Таким чином, у 70-х роках ХХ ст. в СРСР завершилось формування загальнодержавної системи захисту державної таємниці.

У 1980-х роках у зв'язку з перебудовою виникла ідея удосконалення системи захисту державної таємниці в СРСР шляхом створення єдиної системи контролю, верхній рівень у якій мав займати загальнодержавний орган, що відповідав би за координацію усієї діяльності у цій сфері. Однак через розпад Радянського Союзу ці плани не були реалізовані.

Отже, початок формування системи захисту секретної інформації у СРСР (і Україні як його складовій) припадає на 20–30 роки ХХ ст., час становлення тоталітарної системи. Надалі лише редагувалися відповідні документи і змінювалися назви органів захисту інформації, вносилися корективи відповідно до суспільнополітичних реалій. Особливих змін зазнала радянська система захисту секретних матеріалів під час Другої світової війни і в 1960-х роках, що

Methods, means and measures for technical and cryptographic information protection

було пов'язано із активізацією зовнішніх загроз. Захист державної таємниці в СРСР був складовою усієї системи гарантування державної безпеки, а отже, був спрямований на підтримання панівного тоталітарного режиму.

Четвертий період формування системи охорони державної таємниці в Україні охоплює період незалежності. На початку 1990-х років ця галузь регламентувалася закритими для загального доступу нормативними актами, унаслідок чого не обговорювалися публічно принципи, механізми і методи охорони, організаційна структура. Початок становлення системи охорони припадає на 1992–1993 роки: робота велася за двома напрямками – створення спеціальних органів і розробка нормативно-правової бази. Першим законодавчим актом у цій сфері був Закон України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року, який проголосив інформаційний суверенітет, право громадян на інформацію, обов'язок держави здійснювати контроль за інформацією з обмеженим доступом, правові основи інформаційної діяльності країни [8]. Указом Президента України від 1 грудня 1992 року створено Державну службу з технічного захисту інформації [10], а Постановою Кабінету Міністрів України від 4 травня 1993 року Державний комітет України з питань державних секретів [11]. Основними завданнями цих служб були координація діяльності органів із захисту державної таємниці, здійснення контролю за всією інфраструктурою. Урешті на базі цих двох органів створено Державний комітет

України з питань державних секретів та технічного захисту інформації, який діяв до 1999 року. Надалі його функції перейшли до СБУ, що зафіксовано в Законі України «Про Службу безпеки України» [12].

Правовий фундамент охорони державної таємниці закладений у Законі України «Про державну таємницю» від 21 січня 1994 року, зокрема, описано порядок засекречування і розсекречування носіїв таємниці, принципи розподілу інформації за категорією секретності, компетентність окремих органів. У законі зазначено, що державною таємницею є вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України [13]. На основі закону починає формуватися Звід відомостей, що становлять державну таємницю, який є єдиною формою реєстрації цих відомостей в Україні. На сьогодні діючий Звід затверджений наказом СБУ від 12 серпня 2005 року № 440 [14].

Закон України «Про державну таємницю» регулює й міжнародне співробітництво в галузі державної таємниці. Так, передача матеріалів, що містять державну таємницю, можлива лише згідно з процедурою, передбаченою міжнародними договорами та угодами. Водночас Указом Президента України від 14 грудня 2004 року № 1483/2004 затверджено «Положення про порядок підготовки документів щодо передачі державної таємниці іноземній державі чи між-

Державна політика України у сфері забезпечення інформаційної безпеки людини, суспільства, держави

народній організації», яким визначено механізми передачі секретної інформації на міждержавному рівні.

Законодавчими актами регулюється й діяльність засобів масової інформації у справі захисту державної таємниці: згідно із законами України «Про інформаційні агентства», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про телебачення і радіомовлення» забороняється будь-яка цензура, тобто кожен громадянин має право збирати, зберігати, розпоряджатися інформацією, крім тих випадків, коли це може зашкодити державній безпеці. Проте дослідники зазначають, що законодавчо не передбачено процес впливу на ЗМІ у випадку розголошення ними державної таємниці [1, с. 176]. У 2011 році Верховна Рада України прийняла закон «Про доступ до публічної інформації», у якому зазначено, що таємна інформація – це інформація, розголошення якої може завдати шкоди особі, суспільству і державі. Таємна інформація містить державну, професійну, банківську таємницю, таємницю слідства та іншу, передбачену законом, таємницю [15].

Оскільки охорона державної таємниці є складовою національної безпеки держави, то в контексті дослідження варто згадати і про законодавчу базу у цій сфері. 16 січня 1997 року Постановою Верховної Ради України затверджено «Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України», у якій уперше схарактеризовано національні інтереси держави, основні напрями державної політики у сфері на-

ціональної безпеки, систему гарантування безпеки, основні загрози, що постають перед державою. Важливим кроком стало прийняття Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року № 964-IV, у якому серед пріоритетів вказана інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі та в євроатлантичному безпековому просторі. На сьогодні цей закон діє у редакції від 16 липня 2015 року.

8 липня 2009 року Президент України Указом № 514/2009 затвердив «Доктрину інформаційної безпеки України» [5], у якій зазначалося, що за сучасних умов інформаційна складова стає одним із важливих елементів гарантування національної безпеки. Проте в контексті ситуації, що склалася в Україні в 2014 році внаслідок відсутності дієвої системи інформаційної безпеки на тлі масованого й агресивного інформаційного наступу російської пропаганди, постала необхідність створення в державі розвиненого національного інформаційного простору і захист її інформаційного суверенітету. Тому Указом Президента України від 6 червня 2014 року № 504/2014 оголошено, що «Доктрина інформаційної безпеки України» втратила чинність. На сьогодні в суспільстві триває обговорення проектів нової доктрини, розробка стратегії і концепції захисту інформації відповідно до нових реалій. Отже, система охорони державної таємниці була успадкована українською державою від Радянського Союзу, проте за час незалеж-

Methods, means and measures for technical and cryptographic information protection

ності нагромаджено значний досвід зі створення спеціальних органів і розробки законодавчої бази, яка належним чином регулює відносини у сфері секретних відомостей. На сьогодні з огляду на політику демократизації і декомунізації постає необхідність реформування системи охорони державної таємниці в руслі європейських тенденцій.

Висновки. У процесі дослідження виділено чотири етапи розвитку системи охорони державної таємниці на території України відповідно до історичної періодизації: I – перебування в складі Російської імперії (кінець XIX ст. – 1917 рік); II – доба національно-визвольних змагань (1917–1921 роки); III – період радян-

ської влади (1921–1991 роки); IV – доба незалежності України. Зміни в міжнародних відносинах, зовнішні загрози були провідним фактором, що визначав трансформації у сфері охорони державної таємниці, зокрема, розширення спектру інформаційних відносин, реорганізацію системи спеціальних органів, розробку законодавчої бази. На сучасному етапі в контексті курсу української держави на євроінтеграцію постають нові можливості у сфері реформування охорони державної таємниці шляхом імплементації європейських стандартів у національну правову систему, що приведе до впровадження інноваційних форм, методів і способів захисту державної таємниці.

Список використаних джерел

1 Абадаш О. В. Становлення системи охорони державної таємниці в незалежній Україні (законодавчий аспект) / О. В. Абадаш // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2014. – № 11. – Т. 1. – С. 175–177. – Серія : Юриспруденція.

2 Артемов В. Законодавче забезпечення охорони державної таємниці в умовах становлення національної державності / В. Артемов, А. Пашков // Інформаційна безпека. – 2010. – № 1(3). – С. 45–50.

3 Ботвінкін О. Система охорони державної таємниці в Україні / О. Ботвінкін // Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні. – 2006. – Вип. 2. – С. 83–88.

4 Буланкин В. И. Исторические аспекты правовой природы общесоюзных перечней сведений, составляющих государственную тайну / В. И. Буланкин //

Труды НИИ «Прогноз» КГБ СССР. – М., 1982. – Вып. 2. – № 1096. – С. 46–63.

5 Указ Президента України «Про Доктрину інформаційної безпеки України» від 8 липня 2009 р. № 514/2009 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 52. – Ст. 1783.

6 История служб и органов противодействия техническим разведкам [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vif2.ru/users/offtopic/vio>.

7 Історія та традиції зовнішньополітичної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mfa.gov.ua/ua/about-mfa/history>.

8 Закон України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р. № 2657-12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.

9 Закон України «Про основи національної безпеки» від 19 червня 2003 р. № 964-IV [Електронний ресурс]. – Ре-

Державна політика України у сфері забезпечення інформаційної безпеки людини, суспільства, держави

жим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/>.

10 Указ Президента України «Про створення Державної служби з питань технічного захисту інформації» від 1 грудня 1992 р. № 593/92 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/593/92>.

11 Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Державного комітету України з питань державних секретів» від 4 травня 1993 р. № 327 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/327-93-п>.

12 Закон України «Про Службу безпеки України» від 25 травня 1992 р. № 2229-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>.

13 Закон України «Про державну таємницю» від 21 січня 1994 р. № 3855-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3855-12>.

14 Наказ Служби безпеки України «Про затвердження Зводу відомостей,

що становлять державну таємницю» від 12 серпня 2005 р. № 440 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0902-05>.

15 Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 р. № 2939-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>.

16 Сідак В. С. Спецслужби України часів національної революції 1917–1920 рр. : навч. посіб. / В. С. Сідак. – К., 1994. – 184 с.

17 Чертопруд С. Зарождение и становление системы защиты государственной тайны [Електронний ресурс] / С. Чертопруд. – Режим доступу : <http://www.agentura.ru/press/cenzura/secret-ussr/>.

18 Шамсутдінов О. В. Розголошення державної таємниці як держаний злочин у вітчизняному дореволюційному законодавстві / О. В. Шамсутдінов // Збірник наукових праць НА СБ України. – 2000. – Вип. 2. – С. 100–105.

Рецензенти:

кандидат юридичних наук

О. Розвадовський,

кандидат юридичних наук, доцент

Т. Ткачук

Аннотация: В статье исследованы история развития и этапы сотрудничества с другими странами с начала XX в. по настоящее время в сфере государственной тайны. Рассмотрены вопросы, связанные с формированием системы охраны государственной тайны на территории Украины.

Ключевые слова: государственная тайна, охрана государственной тайны.

Abstract: The article examines the history and stages of the development of cooperation with other countries in the sphere of state secrets from the beginning of the twentieth century to the present time. The author analyzes the issues of the development of the state secret in Ukraine.

Key words: state secrets, state secrets protection.